

Otto Thotts førsteudgaver – og edb

af bibliotekskonsulent
Ivan Boserup

I MAGASIN, 1. årgang nr. 1-2, blev der fremdraget en hidtil næsten ukendt samtidig skildring af københavnske kulturforhold i slutningen af 1700-tallet: italieneren Isidoro Bianchis Rejsebrevne (1). Bianchis interessante skildring af Otto Thott's berømte privatbibliotek, som citeres i oversættelse, kaster efter alt at dømme et nyt lys over et hidtil ret dunkelt emne i dansk bibliotekshistorie. Der findes ingen dokumenter fra Thott selv, som skildrer de mål han satte sig som bogsamler eller de principper han styrede efter for at nærme sig målet. Den nye kilde til det mest berømte danske privathiblioteks historie afslører nogle kernepunkter i Thott's interesser som bogsamler.

Greve Otto Thott var død 1785 i en alder af 82 år (2). I årene 1789 til 1795 udkom Nic. Elert's, Fr. Ekkard's og Rasmus Nyerup's katalog over Thott's samling: "Catalogus bibliothecae Thottianae". Den består af 12 dele i 7 tykke bind; bind I-VI rummer de bøger, der skulle bortauktioneres, nl. bøger trykt fra og med 1531, mens bind VII rummer to dele, omfattende Thott's testamenteriske boggave til Det kongelige Bibliotek: alle hans bøger trykt til og med 1530, samt alle håndskrifter.

Det fremgår af Elert's latinske forord til Bd. I, at samlingens tilstand ved Thott's død var ret derangeret. Thott havde altid været sin egen bibliotekar, og han havde lige til det sidste fortsat med at accessionere. Pladsmangel havde efterhån-

Rasmus Nyerup (1759-1829), medhjælper og siden amanuensis ved Det kongelige Bibliotek 1778-1803, dernæst chef for Universitetsbiblioteket.

den forårsaget et sammenbrud i den systematiske opstilling, med undtagelse af foliant-værkerne. Elert fulgte derfor i det store og hele folio-systematikken ved redaktionen af katalogen: det ville være helligbrøde, siger Elert, at afvige derfra undtagen i ekstreme tilfælde. Thott's auktionskatalog skulle altså give et indtryk af den orden, Thott havde opstillet sine bøger efter i sine velmagtsdage. Thott's "systematik" har i sine hovedtræk set således ud:

Libri theologici

philosophici

physici

medici

mathematici

oeconomici

Libri ethici

juridici

philologici

geographici

historici

Skitse over Thotts bibliotekssal.

Fra Samuel Heurlin's rejsejournal, afsnittet om København, 1771.

1, 13, 14	Bibler
2, 3, 14	Kirkefædre
4, 16	Kirkehistorie
5, 17	Jura
6	Medicin
18, 19, 7	Historie
8	Filosofi
20	Matematik
9	Fysik
21	Geografi
10	Skønlitteratur
22, 23	Naturvidenskab
12, 24	Klassiske forfattere

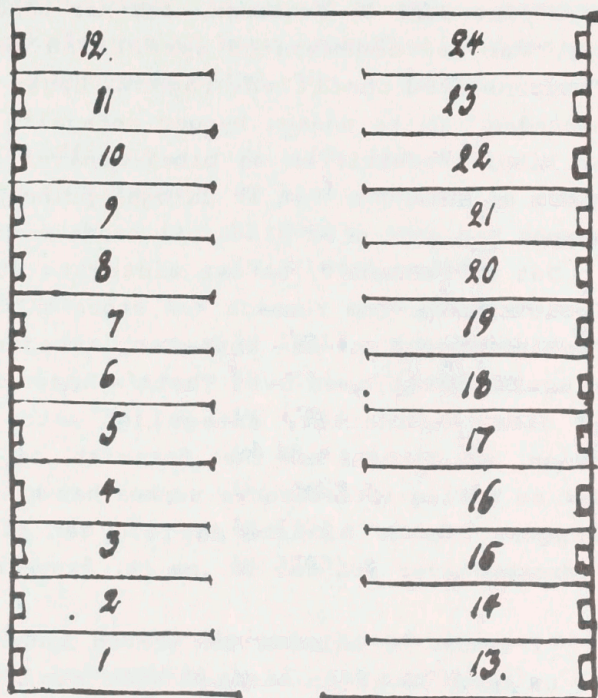

Fig. 1.

Hver af disse grupper er i katalogen inddelt i undergrupper, på visse punkter endog særdeles findelt: "skemaet" for jura fylder over 50 sider og rummer langt over 1000 grupper.

Den overordnede systematik i Elerts katalog stemmer ganske godt overens med den lille oversigt over Thott's bibliotekssal, som findes i svenskeren Samuel Heurlins Rejsejournal 1771, altså knap 12 år før Thott's død og ganske få år før Bianchis besøg. Heurlin har følgende grupper:

Teologi
Jura
Medicin
Historie
Filosofi
Matematik

Fysik
Geografi
Skønlitteratur
Naturhistorie
Leksika
Klassiske forfattere

Ifølge Carl S. Petersen, som har udnyttet Heurlins beretning (3), var den emnemæssige opstilling gennemført strengt, idet "Bøgerne stod opstillede fagvis, Bøger og Manuskripter mellem hinanden." Dette udsagn bygger antagelig på, at Heurlin nævner, at bibel-håndskrifter og bibel-udgaver stod som to grupper ved siden af hinanden. Det er da også principielt korrekt, men princippet kan godt give plads til endda markante undtagelser.

Det er velkendt, at den midterste etage i tilbygningen til Thott's Palæ, som rummede den store bibliotekssal, også rummede "kabinetter" dvs. små kontorer, arbejdsværelser eller oplagringsrum. Auktionen over Thott's bøger fandt sted i det største af disse kabinetter, antageligt netop det gemak i bunden af salen, som Bianchi har fået forevist, og hvor Thott havde opstillet de særlig interessante værker han havde udtaget fra hovedsamlingen. Ifølge Bianchi drejede det sig først og fremmest om "førsteudgaver fra det 15. og 16. århundrede":

"I bunden af salonen har greven ladet indrette et værelse med en egen beskeden storhed over sig, hvorinde man finder den righoldigste samling, jeg nogensinde har set, af førsteudgaver fra det 15. og 16. århundrede, opstillet i nydelig orden. Der er der ovenover hver reol anbragt et skilt, som bærer navnet på den by, som disse førsteudgaver er knyttet til. Og på hver reol finder man i fast kronologisk rækkefølge de forskellige udgaver af gejstlige og verdslige værker fra 1400-tallet, som på forskellige tidspunkter er blevet udarbejdet i Mainz, i Rom, i Venedig og i andre byer i Italien og nord for Alperne, på en sådan måde, at enhver, der havde adgang til en i den grad sjældne og værdifulde samling, med største lethed for første gang ville kunne fremlægge den mest nøjagtige, historiske oversigt over førsteudgaver, som man kunne forestille sig".

Man kan finde en bekræftelse og yderligere konkretisering af Bianchis skildring i den del af Thott-katalogen, som omfatter donationen til Det kongelige Bibliotek, bind VII, som var udarbejdet af Rasmus Nyerup, dengang bibliotekssekretær på Det kongelige Bibliotek. Ved 66 ud af de 6.059 (4) numre, som bog-delen af Bind VII omfatter, har Nyerup angivet, at pågældende værk er en "editio princeps", en førsteudgave. Stiller man disse 66 værker

op kronologisk efter trykkeår, viser listen sig at stemme overens med Bianchis ord, for rækkefølgen af byer, som Thott's førsteudgaver blev trykt i, er lige netop: MAINZ, ROM, VENEDIG:

1465 Mainz	Cicero, De officiis	(M 1159) (5)
1467 Rom	Cicero, Ad familiares	(M 1136) H
1469 Rom	Caesar	(M 968)
u.a. u.st.	Vergil	(M 4102) H (1469?, Strassburg)
u.a. Venedig	Tacitus	(M 3821) (ca.1473)
u.a. Venedig	Martial	(M 2664) H (1469-73)
1470 Venedig	Justinus	(M 2389)
1471 Venedig	Nepos	(M 2836) H
1472 Venedig	Plautus	(M 3296) H
1472 Venedig	Ausonius	(M 470) H
1472 Venedig	Macrobius	(M 2563) H

('M' angiver nummeret i Victor Madsen: Katalog over Det kongelige Biblioteks Inkunabler I-II, Kbh. 1935-38); 'H' angiver, at Thott har købt bogen efter den store engelske bogsamler Robert Harley).

Begrebet "førsteudgave" blev oprindeligt kun benyttet om græske og romerske forfattere, og betyder altså egentlig: første (trykte) udgave efter middelalderens tusindårige glemsel af et herligt digterisk eller videnskabeligt oldtidsværk. Begrebets naive mangel på præcision levendegør Renaissancens umiddelbare, ja uhistoriske forhold til oldtidskulturen. Det virker komisk hvis man kalder Gutenberg-bibelen en "førsteudgave", men ellers har begrebet efterhånden fået en præcis, teknisk betydning i boghandler og -samlerekredse.

Om end Bianchi tager munden lidt for fuld, når han priser denne sarsamling som en på det nærmeste komplet samling af klassiker-førsteudgaver, må man give ham ret i, at det var lykkedes for Thott at samle et forbløffende stort antal. Den liste man kan opstille udfra Nyerup, og som altså kun går til 1530, rummer videre følgende forfatterskaber: Vegetius, Eusebius, Hierocles, Diogenes Laertius (latine), Historia Augusta, Aristoteles De animalibus (latine), Asconius, Celsus, Euclid, Claudian, Lucretius, Homer, Plotin, Anthologia Planudea, Hesiod, Aristoteles (græce),

CATALOGI
BIBLIOTHECÆ THOTTIANÆ

TOMUS SEPTIMUS

LIBROS

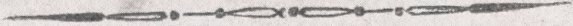
CUM AB INVENTA TYPOGRAPHIA AD ANNUM MDXXX

EXCUSOS

TUM

MANUSCRIPTOS

CONTINENS.

HAVNIÆ MDCCXCV.

TYPIS SEBASTIANI POPP.

Euripides, Lucian, Jamblichus, Aristofanes, Scriptores astronomici, Suidas, Etymologicum Magnum, Epistolae diversorum philosophorum etc., Herodot, Thucydid, Plutarchs Moralia, Platon (graece), Athenaios, Strabo, Pausanias, Xenofon, Plutarch's Vitae, Libanius, Velleius Paterculus, Galen, Hippokrates, Paulus Aegineta.

Glidningen i betydningen af begrebet "førsteudgave" kan ses i Nyerups katalog, hvor følgende værker også betegnes som "editiones principes":

- Guil. Durandus: Rationale divinatorum officiorum, 1459 (M 1464)
- Dante Alighieri: Divina commedia, 1472 (M 1329)
- Robertus Valturnius: De re militari, 1472 (M 4083)
- Alphonsus de Spina: Fortalitium fidei, Uden år (M 153)
- Poggio Bracciolini: Historia Fiorentina, 1476 (M 3343)
- Leonardo Aretino: Historia Fiorentina, 1476 (M 938)
- Bartholomeus de Platina: Vitae pontificum, 1479 (M 3288)
- Dits moraulx des philosophes, Uden år (M 1426)
- Albohazen Haly: De judiciis astrorum, 1485 (M 1898)
- Theod. Gaza o.a.: Grammatica introductiva m.m., 1495 (M 1662)
- Thesaurus Cornucopiae et horti Adonidis, 1496 (M 3874)
- Francesco Petrarca: Opera latina, 1496 (M 3115)
- Angelo Poliziano: Opera, 1498 (M 3345)
- Stephanus: De urbibus, 1502 (Thott VII, fol. nr. 2109)
- Chronicon abbatis Urspergensis, 1515 (Thott VII, fol. nr. 2153)
- Pietro Bembo: Prose, 1525 (Thott VII, fol. nr. 2039)
- Anselm fra Canterb.: Opuscula, Uden år (Thott VII, fol. nr. 116)

Disse værker udgør vistnok kun en lille del af de ikke-klassiske førsteudgaver, som rummedes i Thott's donation; kun for de tidlige italienske humanisters vedkommende (Dante, Poggio, Aretino, Petrarca, Poliziano og Bembo) kan listen tænkes at være nogenlunde udtømmende: den uhistoriske holdning til oldtiden medførte, at man lod de største "moderne" ånder måle sig med og ligefrem overgå oldtidens store, ganske som romerne tidligere havde målt sig med grækerne.

Hvorfor har Thott udtaget sine klassiker-førsteudgaver i en særlig samling? Det fremgår klart, at Bianchi intet besvær har haft med at føle historiens vingesus foran reolerne i Thott's helligste hellige, og når en mand som Bianchi, der hørte til oplysningstidens repræsentanter i Italien, falder i svime ved

- 919 Afconii Pediani, Georgii Trapezuntii, Ant. Lirfchi in orationes Ciceronis commentarii. Venetiis per Jo. de Colon. sociumque ejus Jo. Manth. de Gerretzem. 477. Ed. pr. M 360
- 920 Id. lib. Lutetia, arte P. Vidua. 520.
- 921 Ciceronis libri v de Finibus bonorum & malorum; de natura Deorum; de Divinatione, de Fato; de Petitione Consulatus; Pars libelli de Philosophia, Essentia Mundi liber; Quaestiones academicae; de Legibus. Romae per Sweynheym et Pannartz, in domo Petri & Franc. de Maximis. 471.
- 922-23 Id. libri. Venetiis per Symon. Bevilaquam. 496.
- 924 *Tusculanae Quaestiones*. Venetiis per Nicolaum Jenfon. 472.
- 925 Ead. ibid. 491.
- 926-27 Ead. cum commentariis Philippi Beroaldi. ibid. per Simon. Bevilaquam. 502.
- 928-29 Ead. ibid. per Philippum Pincium. 510.
- 930 Ead. ibid. per Augustin. de Zannis de Portefio. 516.
- 931 Ciceronis de *finibus bonorum & malorum* libri V. Venetiis per Jo. ex Colonia. 471. b) Cicero *de Legibus*. f. a. et l.
- 932 Ej. Libri III. de Legibus. Lipsia per Melch. Lotther. 514.
- 933 *Ej. de Officiis* libr. III. & Paradoxa. per Jo. Fust et Petr. Schoyffer de Gernsheim. Moguntia. 465. Ed. pr. G. M. 1157
- 934 Iidem libri, nec non de Amicitia et de Senectute. Romae per Sweynheym & Pannartz. 469.
- 935 Id. libri c. Somnio Scipionis. Venetiis per Vindelinum e Spira. 470.
- 936 Id. libri, et *Tusculanae Quaestiones*. Romae per Sweynheym & Pannartz. 471.
- 937 De Officiis, de Senectute, de Amicitia. Paradoxa Mediolani per Philipp. Lavagnium. 478.
- 938 Id. libri, cum Somnio Scipionis et de Essentia Mundi. Venetiis per Philippum quondam Petri. 480.

synet af førsteudgaver af Cicero, Tacitus, Euklid og Homer, er det fordi han står overfor en næsten levendegjort række af åndshistorisk banebrydende begivenheder: offentliggørelsen af de digteriske og videnskabelige oldtidsværker, som skulle komme til at udgøre oplysningsfilosoffernes tankemæssige arsenal.

Bianchi nævner også en reel med særligt interessante håndskrifter. Der er ingen fingerpeg om hvilke der kan være tale om i Nyerups katalog, men man kan gætte på klassikerhåndskrifter, illuminerede teologiske sager, danske rariteter o.l.

Ved siden af de to "Særsamlinger", Bianchi omtaler, peger Nyerups katalog på den mulighed, at Thott på et tredje punkt har brudt med den ellers strengt gennemførte emnemæssige opstilling af sit bibliotek. Det er i hvert fald særligt bemærket hos Nyerup, når der er tale om et værk trykt på pergament. Thott tidligste tryk overhovedet, den ovenfor nævnte "Durandi Rationale", trykt i Mainz 1459 af Johannes Fust og Peter Schoiffer, er netop et sådant pergamenttryk. Det var hovedsageligt bøger til liturgisk o.l. brug, man i den lange overgangsperiode mellem håndskrift og tryk på denne måde producerede i eksemplarer, der kunne tåle daglig brug og slid. Efter indlemmelsen af den Thott'ske donation ejede Det kongelige Bibliotek så mange pergamenttryk, at Chr. Molbech udarbejdede en særlig afhandling om dem: "Fortegnelse over de paa Pergament trykkede Bøger i det store Kongelige Bibliothek" (1830). Molbech opregnede 61 værker, hvoraf de 47 er trykt før 1531. Af disse 47 stammer de 38 fra Thott.

Alle store biblioteker rummer såkaldte Særsamlinger, men særsamlinger vil altid føre komplikationer med sig og i et eller andet omfang stå i vejen for den mest rationelle, hurtige og billige ekspedition. Til syvende og sidst står bibliotekers museale og brugsmæssige forpligtelser overfor hinanden som uforsonlige modsætninger. Mulighederne for at bringe de to modsætninger i harmoni eller balance vil afhænge af katalogapparatets smidighed og erkendelsen af, at netop katalogapparatet kan og bør afbøde den banale kendsgerning, at alle bøger ikke kan stå fysisk ved siden af hinanden.

Thott havde aldrig udarbejdet en katalog over sin samling; han havde det hele i hovedet og vidste, som den eneste i hele verden, hvor hvad stod. Hans fantastiske bog-hukommelse lovprises enstem-

migt i samtiden. Ikke desto mindre måtte han, for at kunne danne sig et samlet overblik og glæde sig over sine særligt dygtigt indsamlede førsteudgaver, pragthåndskrifter og pergamenttryk (?), stille dem for sig, som små samlinger i samlingen, og dermed nedbryde den basale, brugsorienterede opstilling efter emner.

Som ejer af et "katalogløst" privatbibliotek, er det kun naturligt, at han i sit testamente betingede sig, at hans "Palæotyper" (1459-1530), ligesåvel som hans håndskrifter, skulle opstilles separat i Det kongelige Bibliotek, som to særstillinger. Dette accepterede bibliotekets chef, John Erichsen, og Thott's håndskrifter udgør den dag idag en særlig fysisk enhed i bibliotekets Håndskriftafdeling. Men afleveringen til Det kongelige Bibliotek af de mange tusinde trykte bind fandt først sted efter en del år, og i mellemtiden var der sket et chefskifte. Den dynamiske og praktisk orienterede D. G. Moldenhawer var trådt til, og hans klare mål var at gøre Det kongelige Bibliotek til et velfungerende moderne forskningsinstrument. Da Thott nu var død og begravet, og da Nyerup nu havde fået afsluttet og trykt den i testamentet fordrede katalog over donationen, ja så vedtog han ganske stille og roligt at se bort fra kravet om en fysisk særstilling af de Thott'ske rariteter. Hele molevitten, uanset om det var inkunabler, førsteudgaver, pergamenttryk etc. etc. blev indlemmet i bibliotekets almindelige, emnemæssige bogopstilling. Af Det kongelige Biblioteks katalog ("Moldenhawers katalog"), kunne det så fremgå, hvad der var inkunabel, hvad der var trykt på pergament, hvad der var trykt før 1530, etc. etc.

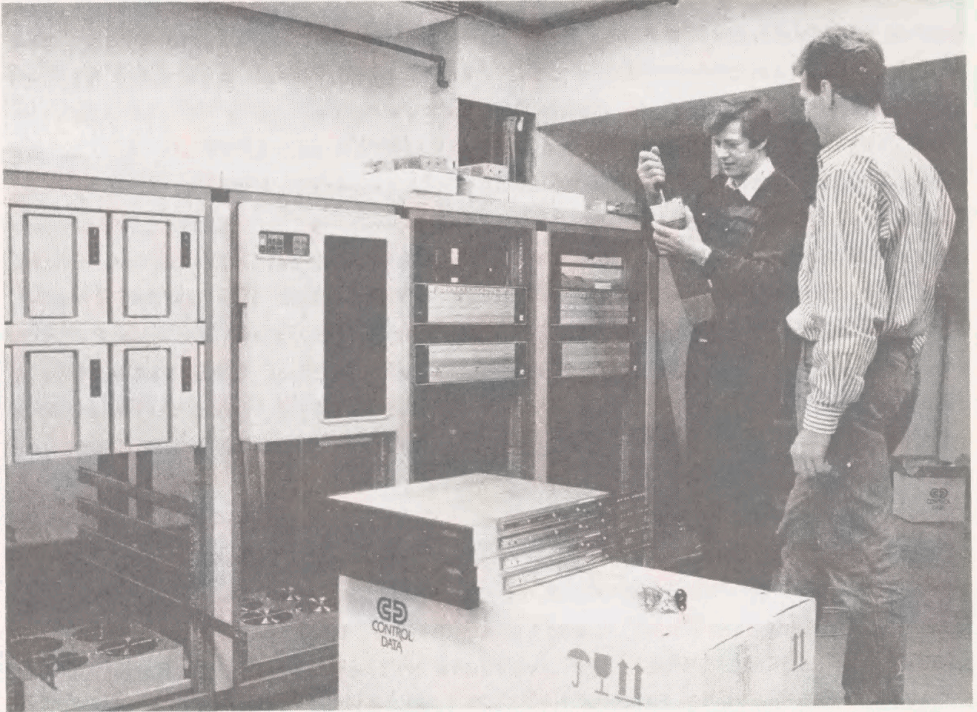
Denne radikale, ensidigt brugsorienterede løsning havde naturligvis sine omkostninger: for inkunabler er den emnemæssige opstilling og tilgang kun af sekundær betydning, sammenlignet med en kronologisk-geografisk. Som skildret af Victor Madsen (Inkl. til Kat.), gik planerne om at udsondre inkunablerne næsten helt tilbage til begyndelsen af 1800-tallet. For inkunabelforskere (som bl.a. beskæftiger sig med noget så banalt men vigtigt som at bestemme udaterede inkunablers sandsynlige trykkeår) og for bogtryk-historikere var det uhensigtsmæssigt at inkunablerne fysisk og katalogmæssigt stod spredt. En særstilling af inkunablerne blev dog først gennemført ca. 1850 af J. A. Bølling. Molbech havde foreslået en geografisk-kronologisk opstilling, som på tankevækkende måde minder om Thott's opstilling af sine førsteudgaver. Men tiden var i en vis forstand allerede da løbet fra

ethvert forsøg på at opstille denne slags bøger på en måde som kunne tilfredsstille forskningens vidt forskellige krav. Man måtte i virkeligheden have flere kataloger, hver svarende til et aspekt som fortjente at kunne betragtes under eet: forfatterskaber, trykkesteder, trykkere, trykkeår - for blot at nævne de vigtigste. Løsningen havde længe eksisteret i form af trykte, flerdimensionale kataloger, dvs. bestående af en basisliste samt en række registre, som henviser til basislisten. Sådant er såvel Bøllings som Madsens inkunabelkatalog opbygget. Når man via katalogen kan danne sig de overblik man har behov for, er opstillingen til syvende og sidst underordnet, så hvorfor ikke vælge den i grunden mest primitive - men også mest entydige - den alfabetiske opstilling efter forfatter/titel, som gør verifikationsopgaver lette?

De trykte, flerdimensionale inkunabelkataloger peger indirekte på protokolkatalogens og seddelkatalogens utilstrækkeligheder og viser på sin vis frem mod edb-online-katalogen. I dette katalogmedie har benytteren en lang lang række ligestillede kataloger til sin rådighed, hver især svarende til et aspekt af bogsmassen. Brugeren kan selv definere hvilket sæt eller udpluk af bøgerne, han vil anskue - på katalogniveau - under eet. For at tage et eksempel, som ingen bibliotekskatalog nogen sinde har kunnet klare, kan man bede en online-katalog om at fremvise alle de bøger, som er trykt anno 1501, eller alle de bøger der er trykt i Mainz indtil år 1530. Og har man i online-katalogen, som Nyerup gjorde det i Thott-katalogen, sat et lille mærke ved "førsteudgaver", kan man med en enkelt simpel kommando få udskrevet en liste over alle førsteudgaver, sorteret i kronologisk orden: afbildningen af en tænkt sarsamling.

Med Thott's rige donation fulgte en moralsk forpligtelse til alle dage at sikre en værdig opstilling af samlingen, og Moldenhawers frække løftebrud udgør stadig en lille skamlet på institutionen. Men den dag de Thott'ske bøger er registrerede i bibliotekets edb online-katalog, må man kunne sige, at der er gjort afbitt for den snart 200 år gamle forbrydelse.

Havde Thott kunnet forudse den tekniske udvikling, ville han naturligvis have nøjedes med at stille den ene betingelse, at bøger og håndskrifter skulle edb-registreres. Ved planlægningen af Det kongelige Biblioteks online-katalog er der antageligt ikke blevet sendt en eneste tanke til salig greve Otto Thott og hans

Det kongelige Biblioteks første større edb-anlæg, en RC8000 minidatamat, under installation, december 1986.

"fyrstelige donation", og det vil da heller aldrig være muligt med 100 pct. sikkerhed at indentificere lige netop de eksemplarer i bibliotekets samlinger, som stammer fra ham (6). Men selvom den bevilling, som Det kongelige Bibliotek i 1986 har fået til oprettelsen af en online-katlog, langt fra kan dække alle de udgifter der vil være forbundet med en edb-registrering af alle bibliotekets ældre samlinger, må man sige at der nu er skabt grundlaget for, at der kan tages de skridt, som kan føre til, at Thott's store donation kan blive formidlet til bibliotekets benyttere på en værdig, omend uforudset måde.

Noter

- 1) Marianne Alenius: Italieneren Bianchi skriver om dansk kultur i 1700-tallet, Magasin, 1. årgang nr. 1-2. 1986, 3-17.
- 2) Om Thott i almindelighed og som bogsamler kan henvises til: Dansk biografisk Leksikon; Palle Birkelund: "Det Thottske biblioteks sidste dage", i: Fra de gamle bøggers verden, 1953, 83-110; Jakob H. Grønbaek: "Den udødelige Thott", i: Meddelelser fra Rigsbibliotekaren nr. 3, 1985, s. 21-28; Palle Birkelund, "Bogsamleren", Skalk 1968 nr. 2, s. 20-30.

- 3) Håndbog i Bibliotekskundskab, udg. af Svend Dahl, 3. udg. Bd. II, 1927, s. 98.
- 4) Overalt i litteraturen møder man tallet 6159. Men det må være en - gammel - regnefejl for 2441 (folianter) + 2828 (kvarter) + 790 (oktaver).
- 5) Foliant nr. 1933 hos Nyerup (s. 95): "Ej. de Officiis libr. III. & Paradoxa. per Jo. Fust et Petr. Schoyffer de Gernsheim. Moguntiae. 465. Ed. pr. " - Madsen (Nr. 1159) anfører kun Hans Gram som tidligere ejer af Cicero De officiis et paradoxa, Mainz 1465, men 5 af de 8 øvrige inkunabler, som Gram har ejet før Det kongelige Bibliotek, har ind imellem, ifølge Madsen, været ejet af Thott. Dette er ikke den eneste fejl af denne art, jeg har bemærket i Madsens katalog under arbejdet med nærværende artikel.
- 6) Thott ejermærkede ikke sine bøger; i forrige århundrede bortsolgte Det kongelige Bibliotek et større antal dubletter; intet tyder på, at man da nødvendigvis har beholdt det fra Thott nedstammende eksemplar. Den trykte katalog over Thott's samling giver i mange tilfælde oplysninger om bøgernes indbinding o.l., som tillader en næsten sikker eksemplar-identifikation.

